

Paperittomana lapsiperheenä Moskovassa

Tutkimus tarkastelee etnografisia tutkimusmenetelmiä hyödyntäen vallan ja toimijuuden välistä dynamiikkaa Moskovassa asuvien paperittomien lapsiperheiden koulunkäynnin järjestymisessä. Tutkimus paikantuu niihin Moskovassa asuviin Georgian mingreleihin, jotka pakenivat 1990-luvulla Abhasiassa alkaneita sotatoimia, ja jotka ovat tästä syystä asuneet Moskovassa vähintään kymmenen vuotta ilman oleskeluun ja työntekoon oikeuttavia asiakirjoja. Teoreettisena viitekehystenä toimii Steven Lukesin teoria vallan kolmesta ulottuvuudesta (1974, 2005). Tutkimusmateriaalin perusteella paperittomien lapsiperheiden siteet yhteiskuntaan toimivat vallan kanavina. Paperittomat lapsiperheet ovat helposti hiljennettävä ja tärkeä taloudellinen resurssi harmaalle taloudelle sekä lahjuksia vastaanottaville viranomaisille. Tarvittaessa paperittomat perheet toimivat myös poliittisen vaikuttamisen työkaluina niin paikallisella kuin kansainvälisellä tasolla.

Maija Kalm-Akubardia

Tässä artikkelissa tarkastelen vallan ja toimijuuden välistä dynamiikkaa Moskovassa asuvien paperittomien lapsiperheiden koulunkäynnin järjestymisen osalta. Tutkimus käsittelee Georgian mingreleitä, jotka ovat 1990-luvulla paenneet Abhasiassa alkaneita sotatoimia Moskovaan, ja jotka ovat tästä syystä johtuen asuneet ilman oleskeluun ja työntekoon oikeuttavia lupia Moskovon alueella vähintään yli kymmenen vuotta. Etnografista tutkimusotetta hyödyntäen tutkimukseni etsii vastausta kysymykseen, mitä vallan ja toimijuuden välinen dynamiikka synnyttää paperittoman lapsiperheen sekä koulutusjärjestelmän kohdatessa.

Paperittomuudesta ja vallasta on kirjoitettu laajalti, mutta pitkäaikaisessa paperittomuudessa elävien lapsiperheiden kokemukset ovat nousseet tutkimuksissa esille harvemmin. Venäjä on viimeaikaisten arvioiden mukaan maailman kolmanneksi suurin maahanmuuton kohde (Agadjanian & Yoo 2018, 1281–1282). Lisäksi Venäjällä ja entisen Neuvostoliiton

maissa paperittomuus on ollut monelle arkea Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen, ja maa on tästä syystä erinomainen ympäristö ilmiön tutkimiseen. Tämä tutkimus tarkastelee kriittisesti yhteiskunnassa vallitsevia valtarakenteita, jotka mahdollistavat paperittomien lasten koulunkäynnin pitkittyneen paperittomuuden eri ajanjaksoina.

Etnografiseen tutkimusaineistoon pohjautuva tutkimukseni hyödyntää analyysin väli-
neenä Steven Lukesin teoriaa vallan kolmesta ulottuvuudesta (1974, 2005). Siinä vallan ulottuvuuksista ensimmäinen on suora ja näkyvä päätöksellinen valta, toinen ulottuvuus päätösvaltaa koskien päätettäväksi esitettäviä asioita ja kolmas ulottuvuus näkymätöntä valtaa, joka muokkaa kohteensa intressejä (2005, 29). Valtateorian kolmannen ulottuvuuden kohteena näen erityisesti valtaväestön, jonka parissa tehty mielipidevaikuttaminen vaikuttaa paperittoman toimintamahdollisuuksiin yhteiskunnassa.

Lasten tulevaisuuden takia vanhemmat ovat valmiita kauaskantoiisiin taloudellisiin ja henkilökohtaisiin uhrauksiin sekä riskinottoihin. Lasten päivähoiton ja koulunkäynnin kautta paperittomien perheiden asuinpaikka sekä toimet ovat viranomaisten tiedossa vuosien ajan. Tutkimusaineistoni perusteella tätä yhteyttä on käytetty ja voidaan käyttää sekä virallisen vallan että virallisen vallan mahdollistavan epäsuoran vallankäytön kanavana. Paperittomat ovat lastensa koulunkäynnin vaatiman päivittäisen kontaktin kautta helposti paikannettava, hiljennettävä ja tarpeen tullen siirreltävä taloudellinen resurssi harmaalle taloudelle sekä lahjuksia vastaanottaville viranomaisille. Tarvittaessa paperittomat toimivat myös poliittisen vaikuttamisen työkaluina niin paikallisella kuin kansainvälisellä tasolla.

Menetelmät, tutkimusaineisto sekä tutkimuksen eettisyys

Tutkimukseen osallistuneet henkilöt ovat 1990-luvulla Abhasian sotia Moskovaan paenneita mingreleitä. Mingrelit ovat georgialaisiin laskettu etninen ryhmä, joka on asuttanut Samegrelon sekä Abhasian alueita Georgiassa ja joilla on oma mingrelin kieli. Abhasian sodassa vuosina 1992–1993 alueen 540 000 asukkaasta arviolta 350 000 henkilöä pakeni alueelta georgiaan sekä naapurimaihin. Näistä n. 300 000 oli etnisiä georgialaisia (Mooney 1995, 197).¹ Pako Moskovaan tapahtui usein Neuvostoliiton passilla, joka poistui käytöstä hiljalleen Neuvostoliiton hajoamisen jälkeisinä vuosina. Lasten nimet olivat vanhempien passeissa. Abhasian alue sekä pakolaisten tilanne on yhä poliittisesti ratkaisematon (esim. Okrest 2017). Georgialaisiksi laskettavien mingreleiden oikeudellinen asema Abhasiassa heikentyi entisestään vuonna 2008 käydyin uuden Georgian ja Venäjän välisen sodan seurauksena. Länsimaat eivät tunnusta Abhasian itsenäisyyttä, eivätkä alueen talous ja infrastruktuuri ole palautuneet ennalleen. Abhasian puolustusvoimat sekä rajavartiolaitos ovat vahvasti Venäjän otteessa ulkopoliittikan pelinappuloina. (Souleimanov, Abrahamyan & Aliyev 2018, 78). Tämä kaikki tekee elämästä alueella epävarmaa kaikille, etnisesti georgialaisille usein myös vaarallista (mm. Vartanyan 2019). Tästä syystä johtuen osa nuorista mingreleistä on elänyt koko lapsuutensa sekä nuoruutensa pakolaisina joko Georgian muilla alueilla tai ulkomailla, Venäjällä usein paperittomina.

Toteutin etnografisen kenttätöyöskentelyn Moskovassa joulukuussa 2017, jolloin tein osallistuvaa havainnointia paperittomien mingreliperheiden parissa. Tein myös yhdeksän etnografista haastattelua. Tutkimukseen osallistuneiden yhteystiedot keräsin yhteyshenkilön avulla. Kenttätö paperittomien perheiden kanssa jatkui puhelimitse sekä sähköpostitse vuoteen 2019 asti. Etnografiset haastattelut noudattivat vapaamuotoista runkoa keskittyen erityisesti viranomaiskontakteihin: pakolliseen ulkona liikkumiseen, lasten päivähoiton sekä koulutuksen järjestämiseen.

Tutkimuksessa esiintyvien paperittomuudessa eläneiden tai elävien perheiden kosketuspinta yhteiskunnan vallan kanssa syntyy arkisissa kontakteissa lasten asioita järjestettäessä. Katja Repo (2009) on painottanut arjen tutkimuksen tärkeätä roolia valtaa tutkittaessa: arki voi yhtäaikaisesti olla sekä hyvinvointia ylläpitävää että eriarvoistavaa. Olen kiinnostunut erityisesti yhteiskunnan vallan ja paperittomien toimijuuden dynamiikasta pidemmällä aikavälillä ja siksi kokemus pitkäaikaisesta paperittomuudesta oli keskeinen kriteeri tutkimukseen osallistumiselle.

Yhdeksästä tutkimukseen osallistuneesta viidellä oli kenttätönn toteutuessa venäjän kansallisuus. Tutkimukseen osallistuneista jokainen kuvaili itsensä lisäksi myös perheensä elämää Moskovassa heti muuton jälkeen, asumisen vakiinnuttua sekä mahdollisen oleskeluluvan lopulta järjestytyä. Osallistuneet edustivat eri sukupuolia, ammattitaitoja ja ikäryhmiä. Nuorimmat olivat saapuneet Moskovaan alle vuoden ikäisinä ja käyneet sekä päiväkodin että koulun paperittomina. Viisi osallistuneista oli paennut Moskovaan nuorena vanhempana, yksi synnytti toisen lapsensa paperittomana, kaksi pakeni Moskovaan kouluikäisten lastensa kanssa. Kahdessa etnografisista haastatteluista oli paikalla sekä vanhemmat että lapset, jolloin tarinat saivat lisäyksiä eri näkökulmia myös perheen nyt täysi-ikäisiltä lapsilta.

Keskustelut sekä havainnointi tapahtuivat arjen lomassa osallistujien kotona sekä työn lomassa autolla matkustettaessa. Tällöin tutkimukseen osallistuneet toivat vapaammin omaa arkeaan ja ajatuksiaan esille. Samalla pääsin havainnoimaan kohtaamisia muiden ihmisten kanssa kotiseinien ulkopuolella, eri ympäristöissä. Keskustelut käytiin pääosin venäjäksi, mutta välikommentteja tehtiin myös mingreliksi ja georgiaksi, mikäli tilanteessa oli läsnä useampia henkilöitä. Nämä kommentit minulle käännettiin aina pyynnöstäni.

Tutkimukseni koskee haavoittuvassa asemassa olevia ihmisiä ilman valtion tai instituutioiden suojaa. Tiedon tuottaminen monella tapaa haavoittuvassa asemassa olevien paperittomien lapsiperheiden toimijuudesta on tärkeätä yhteiskunnan eriarvoistavien valtarakennelmien tiedostamiseksi. Kohderyhmän erityinen haavoittuvuus vaatii kuitenkin tutkijalta erityistä valppautta. Vastuullisuuden vaatimus ainoastaan korostuu ulkomailla tehtävässä kenttätönn, jossa esimerkiksi tutkimuslupaprosessi voi merkittävästi erota Suomessa totutusta mallista (Jäppinen 2015, 80). Eettinen valppaus on tutkimuksessani ollut keskeistä niin kentällä kuin analyysi- ja kirjoitusvaiheessa erityisesti tutkimukseen osallistuneiden anonymiteettisuojaan toteutumisen vuoksi. Olen tarkentanut käsityksiäni analyysivaiheessa tutkimukseen osallistuneilta ja varmistunut samalla heidän ymmärryksestään tutkimuksen luonteesta sekä positiostani. Tunnistan mingreliläisen sukunimeni tuoman aseman tutkimuskentällä. Koen että sukunimeni ansiosta minun on ollut helpompi päästä muuten vaikeasti tavoitettavalle kentälle, mutta vastuu asemani selventämisestä on sitäkin suurempi vapaamuotoisempina koetuissa keskusteluissa. Tutkimukseen osallistuneet henkilöt tiesivät kenttätönnöni liittyvän havainnoinnin tavoitteellisuudesta. Osallistuminen oli vapaaehtoista ja osallistuneilla oli mahdollisuus ilmaista suostumuksensa joko kirjallisesti tai suullisesti. Tutkimukseen osallistuneille on myös annettu yhteystietoni mikäli he haluavat perua osallistumisensa. Anonymiteettisistä tutkittavien tunnistetiedot on poistettu.

Tutkimuksessa käytetyt käsitteet

Steven Lukesin valtateorian ensimmäinen ulottuvuus on näkyvää päätöksentekoa, jota edustaa esimerkiksi lainsäädännön toteuttaminen (2005, 16–19). Toinen ulottuvuus on valtaa valita päätettäväksi esitettävät asiat (Lukes 2005, 20–24). Huomion arvoista on, että myös päätöksen

tekemättä jättämistä käytetään vallankäytön välineenä. Vallan kolmas ulottuvuus ottaa huomioon sekä valtaapitävän että vallan kohteen perimmäiset intressit (Lukes 200, 25–29). Siinä A käyttää valtaa B:hen, kun A vaikuttaa B:hen tavalla, joka on ristiriidassa B:n omien intressien kanssa (Lukes 2005, 37). Tällaisenaan kolmas vallan ulottuvuus voi näyttäytyä konfliktittomana. Lukesin valtateorian avulla on mahdollista analysoida niitä empiirisen aineiston esille tuomia vallan ulottuvuuksia, jotka raamittavat tutkimukseen osallistuneiden toimijuutta.

Michel Foucault on puhunut vallan ja sen vastarinnan merkittävydestä; valtaa on kaikkialla, niin kuin vastarintaakin (1978, 94–97). Toimijuuden sekä vallan suhde ilmenee mm. tutkimalla yksilön autonomian sekä toimijuuden rajoituksia (Eteläpelto, Heiskanen, Collin, 2011, 6). Tutkimukseni lähtee liikkeelle Steven Lukesin ajatuksesta, jossa myös näennäisesti valtaa vailla olevat ja marginalisoidut ryhmät pystyvät kehittämään omia strategioita hallitakseen elämäänsä (Lukes 1974, 211–212). Paperittoman oikeudellisesta asemasta johtuen mahdollisuus viralliseen toimijuuteen on kuitenkin olematon. Paperittomien strategiat näyttäytyvät enemmänkin kompromissivalintoina yhden tai useamman annetun vaihtoehdon väliltä. Vaihtoehdot rakentuvat yhdessä julkista valtaa käyttävässä asemassa olevien, yritysten tai virastojen kesken niissä puitteissa, jotka yhteiskunnan valtarakennelma suo.

Kenellä tahansa ei-oikeudettomassa asemassa olevalla on mahdollisuus käyttää valtaansa suhteessa oikeudettomassa asemassa elävään henkilöön. Pitkäaikaisen paperittomuuden kohdalla tämä johtaa vakiintuneisiin epävirallisiin käytäntöihin yhteistyössä valtaväestön kanssa. Tämä tekee oikeudettomassa asemassa olevan henkilön sekä hänen perheensä toiminnasta ehdollista suhteessa valtaväestön toimijuuteen. Epäviralliset toimintamallit ja paperittomien toimijuus nähdään tässä tutkimuksessa osana yhteiskunnan rakenteellista valtaa, ei paperittomien omalähtöisenä vallan vastarintana tai yhteiskunnallisena emansipaationa. Paperittoman asema ei muutu ellei valtaväestö kriittisesti tiedosta omia perimmäisiä intressejään suhteessa valtaapitävän agendaan. Paperiton ei itse pysty parantamaan virallista yhteiskunnallista asemaansa toimijuuden perustuksessa pienimpään maastakarkoituksen uhkaan. Se, että paperiton ei pääse osalliseksi yhteiskunnan oikeuksista tai velvollisuuksista, on tiedostettu ja tiedostamaton vallankäytön väline.

Mielikuvat kansallisesta hegemoniasta (mm. median kautta välittyvät) ovat kolmannen vallan ulottuvuuden työkaluja. Vallan kolmas ulottuvuus ilmenee keskusteluissa ja havainnoinnissa mm. paperittomien kokemissa paikallisten suhtautumiseroissa maahanmuuttajiin eri aikoina. Tämä voi tarkoittaa esimerkiksi paperittomien leimaamista järjestäytyneiksi rikollisiksi sekä kutsumista laittomiksi maahanmuuttajiksi. Täten saadaan julkisesti oikeutettua mm. koulujen sulkeminen georgialaisilta lapsilta tai vanhempien pidättäminen koulumatkalla. Agnieszka Kubal (2014, 2019) on kirjoittanut siirtolaisuuden rikosoikeudellisen kriminalisoinnin sekä sen aiheuttaman stigman vaikutuksista siirtolaisten arkeen Länsi-Euroopassa, Yhdysvalloissa sekä Venäjällä. Ilmiössä poliittista intressiä palveleva retoriikka leimaa paperittomat rikollisiksi ja paperittomuuden syyksi evätä ihmisoikeudet (2019, 168). Kansainvälisten konfliktien läheisyydessä median kautta välitettävillä mielikuville on luotu kuva järkkymättömästä yhteiskunnallisesta hegemoniasta, jota uhkaavat laittomiksi identifoidut maahanmuuttajat. Mingrelien kokemuksissa jaettu kristinusko sekä useimpien mingreleiden kohtalaisen hyvä venäjän kielen taito on koettu tilannetta helpottavaksi tekijäksi. Toisaalta kaukasuslaisuutta sekä paperittomuutta on käytetty heitä vastaan, venäläisistä erottavana tekijänä. Rauhan aikana veljeyttä on korostettu, sotien aikana taas on nostatettu pelkoa järjestäytyneestä rikollisuudesta. Vallan kolmatta ulottuvuutta on seurannut kansalaisuuskyseminen: Venäjän kansalaisuuden ottaminen mahdollistaisi elämän turvaamisen ja jatkumisen Mos-

kovassa, mutta samalla tukee Venäjän poliittisia intressejä Georgiaa vastaan (esim. Khashig 2002). Pakolaisstatukseen perustuvaa oleskelulupaa Venäjällä on lähestulkoon mahdotonta saada (esim. Troitskij 2017).

Käytän tutkimukseeni osallistuneista ihmisistä käsitettä paperiton. Mm. Jukka Könönen (2014) on keskittynyt maahanmuuttajan oikeudelliseen asemaan, jossa oleskelulupakategoriat toimivat ainoastaan oikeudellis-hallinnollisina kategorioina, määritellen ne raamit, joiden puitteissa henkilö voi yhteiskunnassa toimia (2014, 41). Tutkimukseeni osallistuneet eivät itse identifioituneet paperittomiksi. Identiteetin sijaan paperittomuus liitettiin kertomuksissa tapahtumiin, joissa ihmiset ovat olleet ilman kyseiseen asiaan sillä hetkellä vaadittavia sekä voimassaolevia lupia. Paperiton-termiä käytän tässä artikkelissa synonyyminä pitkäaikaiselle epäviralliselle asumiselle sekä työskentelylle tai opiskelulle maassa. Tutkimus tiedostaa termien epävirallinen ja virallinen vastakkainasettelun ongelmat ja näiden käsitteiden väliin jäävän harmaan alueen sekä tulkinnallisuuden (mm. Reeves 2013). Edellä mainituista syistä johtuen paperiton sopii terminä kontekstiin paremmin, vaikka tutkimukseen osallistuneilla henkilöillä on ollut paperittomuuden eri aikoina erilaisia henkilöllisyystodistuksia sekä lupia käytössään (mm. Neuvostoliiton passi tai syntymätodistus).

Tutkimukseni osallistujien elämässä lasten koulunkäyntiin liittyvät valinnat ovat olleet sidottuna valtarakenteiden lisäksi myös aikaan. Venäjän maahanmuuttopolitiikassa on tapahtunut muutoksia Neuvostoliiton hajoamiseen sekä niin taloudellisiin kuin turvallisuussyihin vedoten (mm. Ivakhnyuk 2009, 26.) Tämä kaikki on vaikuttanut pitkäaikaispaperittomien toimijuuden ehtoihin lapsien koulutuksen järjestämiseksi. Lasten tulevaisuutta ajatellen paperittomat perheet ovat olleet valmiita uhrauksiin sekä taloudellisiin myönnytyksiin koulutuksen onnistumiseksi. Emirbayer ja Mische (1998, 970–974) ovat määritelleet toimijuuden aikaan sekä muuttuvaan ympäristöönsä sitoutuneeksi; toimijuus vaikuttaa interaktiivisesti rakenteisiin joko toistamalla tai muuttamalla niitä ja eri ajanjaksot vaikuttavat toimijuuteen niin nykyhetkessä kuin tulevaisuudessakin.

Margaret Archer (2000) tuo dualistisessa teoriassaan esille Steven Lukesin huomioiman vallan toisen ulottuvuuden, joka on liittynyt päätöksen tekemättä jättämiseen (*non-decision-making*). Yhteiskunnallisella tasolla päätöksen tekemättä jättäminen, asian esittelemättä jättäminen osana päätöksenteon agendaa, vaikeuttaa ja pahimmillaan estää kokonaisten yhteisöjen yhteiskunnallisen toimijuuden. Ilman sananvaltaa paperittomilla ei ole järjestäytyneitä vaikuttamiskanavia. Heidän yhteiset reaktionsa voivat vaikuttaa yhteiskuntaan ja tehdä heistä siksi toimijoita, vaikkakin heidän järjestäytyneisyys toimijuutensa (*corporate agency*) jää vajaan (Archer 2000, 265).

Toimijuus Moskovassa paperittomuuden pitkittyessä

1990-luvun Venäjän yhteiskunnallisia oloja leimasivat suuret muuttoliikkeet, tarve työvoimalle oli suuri, mutta samanaikaisesti ksenofobia ja rasismi nostivat päätään (mm. Regamey & Le Huéro 2007, 4). Kantäväestölle alettiin myöntää Venäjän omia passeja, mutta sotaa paenneet mingreliperheet jäivät ainoastaan Neuvostoliiton passin varaan. Aikaisemmin turisteina tai opiskelijoina Moskovassa viihtyneistä, vieraanvaraisina pidetyistä mingreleistä tulikin hetkessä pakolaisia vieraalla maalla. Tässä tilanteessa mingrelit löysivät itsensä hankalasta tilanteesta, taloudellisia sekä poliittisia pelinappuloina ilman lainsuojaa. Tilanteen oli tarkoitus olla väliaikainen, mutta se on säilynyt mingrelien osalta ratkaisemattomana tähän päivään asti.

Aineistossani Lukesin (2005, 29) ensimmäinen vallan ulottuvuus ilmenee mm. lainsäädännöstä johtuvasta tilanteesta, jossa paperiton on karkotusuhan vuoksi alistettu piiloutumaan tai maksamaan lahjuksia. Tämä vallan ulottuvuus määrittelee tutkimuksessa oikeudettomassa aseman elävän henkilön toimijuuden ehdolliseksi. Kuka tahansa voi käyttää tätä vallan ulottuvuutta paperitonta vastaan. Vallan toinen ulottuvuus on valtaa nimittää päätettäviksi esitettävät asiat. Tämä näyttäytyy mm. tilanteen ratkaisemattomuutena, sääntöjen epäselvyytenä ja mahdollisina tulkintaeroina, jotka pitkittävät paperittomuutta ja tukevat näin vaihtoehtoisten tulkintojen sekä epävirallisten toimintamallien ja harmaan talouden kehittymistä. Toinen vallan ulottuvuus on usein myös julkisesti sanoittamaton tilanne, joka johtaa vakiintuneisiin lahjuskäytäntöihin sekä tietoisuuteen maksavista sekä ei-maksavista asiakkaista.

Tutkimukseen osallistuneista kahdella oli kouluikäisiä ja viidellä alle kouluikäisiä lapsia perheen muuttaessa maahan. Neuvostoliiton hajoaminen sekä sen mukanaan tuomat yhteiskunnalliset muutokset pitivät haastateltavien tarinoissa myös Moskovan valtaväestöstä otteessaan.

Paikallisetkin olivat nälkäisiä, eivätkä antaneet töitä, koska töitä ei ollut, papereita ei ollut, ja näytimme tummilta, ja omiakin ongelmia heillä oli. Puolen vuoden päästä mies sai töitä ruokakaupasta, ja nousimme hieman jaloillemme. Sukulaiset auttoivat toisiaan. Jaoimme kaiken, verkostomme ja viimeiset leipäpalat. Jotkut paikalliset suhtautuivat meihin hyvin. Joku tutustutti meidät siihen naiseenkin, joka antoi meille sen asuntolapaikan, ja me jaoimme sen toisen pakolaisperheen kanssa, ja kun niille tuotiin vaikka jotain ruokaa, mekin saatiin vähän, sokeria ja tattaria. (Kaksi alaikäistä lasta yhteensä noin 15 vuotta kestäneen paperittomuuden aikana, nykyään Venäjän kansalaisuus.)

Yhteiskunnallinen sekasorto mahdollisti toiminnan vanhoilla Neuvostoliiton papereilla jonkin aikaa, mutta aiheutti myös huolta toimeentulon järjestymisestä sekä selviytymisestä niin moskovalaisille kuin uusille tulokkaille. Tutkimukseen osallistuneet kuvailevat ensimmäisiä paperittomuuden vuosia ”painajaisena, jota en haluaisi enää muistaa”. Asuttiin tuttavien luona tai suhteiden kautta asuntoloissa. Miehet välttelivät kaduilla kävelyä näkyvillä paikoilla ja naiset kävelivät lasten kanssa, hiukset vaaleiksi värjättyinä tai ontuen, jotta poliisit eivät pysäyttäisi. Aluksi ainoastaan miehiä pysäytettiin, ja vakioksi muodostui nopeasti kaikkien tiedossa oleva rahasumma, jota vastaan itsensä pystyi ostamaan vapaaksi. Kolmessa keskustelusta puhutaan varastamisesta velkojen maksamiseksi poliisille. Nuorena isänä Moskovaan tullut mies kuvailee ensimmäisiä elinvuosiaan Moskovassa:

Minua pelotti tehdä töitä ilman lupaa, pelkäsin että kotimatalla poliisi vie palkkani ja joudun palaamaan kotiin tyhjin taskuin: että teen hommia ja saan kolikoita ja nekin minulta viedään, mutta kotona on vaimo ja lapsi odottamassa. Neljältä aamuisin heräsin hakemaan torilta tavaraa, jotain myytävää, kannoin niitä, valmistin myyntiä varten, sitten myytiin. Fyysistä hommaa, vähän lepoa ja pelkoa ja stressiä, että pidätetään, se väsyttää. Iän mukana sen näkee, miten se on vaikuttanut, miten se tulee minuun vaikuttamaan, meihin [- -] Ja jos täällä oli, eikä ollut papereita, niin oli pakotettu toimimaan niiden mahdollisuuksien mukaan jotka olivat tarjolla, esim. varastamaan, jotta saisi sakot tai lahjukset maksettua. Sitten kun on ollut jossain paikassa vähän kauemman aikaa, niin ympäristö tottuu sinuun, eikä koko ajan pyydä lahjuksia, pyytävät vain kun tarvitsevat rahaa. Korttelipoliisi tuli kerran kuukaudessa keräämään rahaa, hänelle kun maksoi niin sitten sai olla rauhassa, kenellekään ei ilmoittanut tai muita maksuja pyytänyt, jos sen

maksoi. (Paperittomana yli 15 vuotta, nykyään Venäjän kansalainen.)

Kahdeksan tutkimukseen osallistuneista puhuu jatkuvasta pelosta liittyen kadulla kävelmiseen. Poliisien oma taloudellinen tilanne oli epävarma ja ilman uutta Venäjän passia liikkuvat olivat myös poliiseille mahdollisuus saada lisätoimeentuloa. Rahastaminen kehittyi vakiintuneeksi toimintamalliksi ja tällöin myös lapsien kanssa kävelleitä naisia ruvettiin pysäyttämään. Asuinalueiden korttelipoliisit alkoivat kerätä kuukausittaista suojelurahaa, jonka turvin paperiton pystyi asuinalueellaan liikkumaan ilman päivittäisiä sakkoja. Korttelipoliiseille kerääntyi tätä kautta myös tieto kaikista alueen paperittomista ja heidän perheenjäsenistään. Paperittomat pystyivät siis jonkin verran liikkumaan ja hankkimaan elantonsa mutta annetuin reunaehdoin: palkasta osa meni järjestelmällisesti poliiseille ja perheen tarpeiden sekä liikkumisen mukaan myös muille tahoille. Palkka voitiin myös aina jättää maksamatta ilman valitusoikeutta.

Poliisi ja korttelipoliisi keräsivät systemaattisesti rahaa. Korttelipoliisit esimerkiksi, alueen vastuulliset, he tiesivät meistä hyvin. Joka kuukausi he tulivat hakemaan satasensa [sata dollaria]. Tämä oli heidän keinonsa tehdä rahaa. Lääkäreille olen toki kiitollinen. Mutta kyllähän hekin meistä hyötyivät. Heillä oli aivan surkea palkka, meidän 200-300 ruplallamme he saivat leipää edes muutamaksi päiväksi. Kyllähän minä sen ymmärrän. Moni ihminen tästä hyötyi. Ja halvasta työvoimasta. Esimerkiksi mies, joka perheensä kanssa karkotettiin, hän oli tunnettu arkkitehti. Hän teki projektin täällä, 300 000 ruplaa jätettiin maksamatta, kun he tiesivät, että hänellä ei ole lupia. Jos olisi tilattu normaalisti paikalliselta arkkitehtitoimistolta, niin se työ olisi maksanut 400 000 ruplaa ja se olisi todellakin pitänyt maksaa. Mutta hänelle ei maksettu mitään ja myöhemmin hänet ja hänen koko perhe karkotettiin. (Kaksi alaikäistä lasta paperittomuuden aikana, jota kesti yhteensä noin 15 vuotta.)

2000-luvulla uudelleen kärjistynyt konflikti Venäjän ja Georgian välillä johti joukkokarkotuksiin (Human Rights Watch 2007) syyskuun 2006 ja tammikuun 2007 välillä, jolloin yhteensä 4 634 georgialaiseksi identifioitavaa kansalaista joutui poistumaan Venäjän maaperältä, näistä yli puolet pakotetusti (Case of Georgia v. Russia, application no.13244/07, 7). Venäjän mediassa puhuttiin georgialaisesta järjestäytyneestä rikollisuudesta ja terrorismista sekä laittoman maahanmuuton vaaroista. Tutkimukseen osallistuneet henkilöt muistavat tämän siitä, että rasismi yleistyi.

Se on enemmänkin kaikki politiikkaa kuin kansalaisuuskyseminen. Telkkarissa sanottiin että georgialaiset ovat pahoja. Nuoriso uskoi. Vanhempi väki muisti, että me ollaan ystäviä keskenämme ja meillä oli aina hyvät välit, he eivät telkkaria uskoneet. He tiesivät jo, että se on politiikkaa, joka muuttuu vielä joku päivä. (Paperiton yli 15 vuotta, nykyään Venäjän kansalainen)

Kyseinen ajanjakso osuu kuitenkin juuri siihen ajankohtaan, kun Venäjän ja Georgian väliset poliittiset konfliktit olivat kärjistymässä, ja isku oli selkeästi osoitettu juuri Georgian alun perin tulleita asukkaita kohtaan (Regamey & Le Huérou 2007, 30–41). Mielikuva uhasta luotiin tilanteessa, jossa osa ulkomaalaisista oli toki onnistunut hyötymään Venäjän talouskasvusta ja hankkimaan perheelleen toimeentulon ja lapsilleen koulutuksen vuosia

kestäneen paperittomuuden aikana. Paperittomien uhkailu, kantelut ja poliisipartiot odottivat kodeissa ja toreilla sekä koulujen luona. Myös korttelipoliisien tiedot kaikista alueella asuvista paperittomista perheistä auttoivat perheiden paikantamisessa. Riippumattomien ihmisoikeusjärjestöjen tutkimuksien mukaan joukkokarkotukset paljastivat valtion riittämättömät lait, poliisilaitoksen sekä oikeuslaitoksen diskriminoivan toimintamallin ja herättivät kysymyksen yksittäisten valtaapitävien tahojen vastuusta tilanteen kärjistämisessä sekä jatkamisessa (Regamey & Le Huérou 2007, 40–42).

Lukasin vallan kolmannen ulottuvuuden kautta tarkasteltuna kyseessä oli intresseihin vaikuttaminen vallankäytön välineenä. Valtaväestön mielikuviiin vaikuttamalla georgialaiset saatiin ajettua vahvemmin vallan alle ennen vuonna 2008 puhjennutta Venäjän ja Georgian välistä sota. Tähän liittyen Venäjä oli jakanut kansalaisuuksiaan avokätisesti Abhasian sekä Ossetian alueilla niitä haluaville. Abhasian georgialaisille, mingreleille, ei juurikaan myönnetty pakolaisten statusta Venäjällä. Ainoa mahdollisuus oli joko olla paperiton tai ottaa Venäjän kansalaisuus, joka oikeutti oleskelun lisäksi työntekoon, opiskeluun sekä sosiaalitukiin, mm. eläkkeeseen Venäjällä ja Abhasiassa (Gerrits & Bader 2016, 303). Venäjän passin ottaminen ei ollut kuitenkaan täysin mutkaton tai puhtaasti vapaaehtoinen päätös. Tutkimukseen osallistuneet tiedostivat, että Venäjän kansalaisuuden ottaminen antoi Venäjälle perusteet hyökätä heidän entiseen kotimaahansa Venäjän kansalaisten suojelun nimissä (Littlefield, 2009). Perustelu kansalaisuuden myöntämiselle oli siis poliittinen. Kansalaisuuden vastaanottamisen syy oli kuitenkin humanitaarinen pakko.

Saimme kansalaisuuden niin, että ennen vuotta 2008 Abhasiassa asuville myönnettiin Venäjän passi. Kaikille haluaville annettiin, ihan sama olitko mingreli vai abhaasi. Joskus vuonna 2004 saatiin se kansalaisuus. Siihen asti elin paperittomana, kymmenen vuotta. Sen jälkeen sain tehdä töitä ja elää ilman pelkoa. [- -] Venäjän suurlähetystö antoi niitä passeja ihan tuosta vain, jos oli neuvostopassi. Noin vain se onnistui, kansalaisuudesta luopuminen, Venäjän passin saaminen sodan jälkeen. Helppo oli myydä kansalaisuutensa että sai jotain ruokaa pöytään, heti Neuvostoliiton hajoamisen ja sodan jälkeen. Menit vain seisomaan jonoon ja sitten antoivat Venäjän kansalaisuuden, jopa Tbilisissä kummisetäni sai Venäjän kansalaisuuden niin, heti 90-luvulla, sodan jälkeen, kun Georgiassa oli pula kaikesta, ja jos halusi ruokaa pöytään, oli lähdettävä pois, ja sitten voi lähettää kotiin rahaa jolla sitä ruokaa ostaa. (Kaksi alaikäistä lasta paperittomuuden aikana jota kesti yhteensä noin 15 vuotta.)

Ne georgialaiset, jotka eivät halunneet hankkia Venäjän passia tai eivät onnistuneet hankkimaan sitä tai piiloutumaan, karkotettiin Venäjältä ennen Venäjän ja Georgian välille syntynyttä uutta sota vuonna 2008. Monet Abhasiasta saapuneista paperittomista mingreleistä ehtivät kuitenkin hakea Venäjän passin. Passin turvin he pystyivät jatkamaan elämäänsä Moskovassa, ja lapset saivat osallistua koulujen loppukokeisiin. Kansalaisuuden hankkineet kuitenkin tiedostivat, että kansalaisuuden ottaminen vaikeutti kotialueen yhdistymistä takaisin Georgiaan ja heidän kotiinpaluutansa. Ottamalla Venäjän kansalaisuuden he saivat kuitenkin sillä hetkellä mahdollisuuden rauhaan ja tulevaisuuteen myös lapsilleen tilanteessa, jossa joukkokarkotukset aiheuttivat perheiden hajoamisia. Tutkimukseen osallistuneet kertovat, kuinka omat lapset olivat jo kasvaneet venäläiseen yhteiskuntaan ja puhuivat venäjää kuin äidinkieltään. He tiesivät jo miten yhteiskunnassa toimia, heillä oli katto pään päällä ja mahdollisuus elantoon, jolla he pystyivät tukemaan myös Abhasiaan jääneitä sukulaisiaan.

Haluaisin toki takaisin mutta minne? Meidän kotimme Abhasiassa on poltettu ja Georgiassa meillä ei ole mitään omistusta, täällä on nyt työ ja pieni omistusasunto ja tytär, joka vielä ei ole naimisissa eikä halua sinne, hänen kotinsa on täällä. Sitä, mistä minä olen kotoisin, ei enää ole. Minä olen sielläkin ulkopuolinen. (Asunut paperittomana Venäjällä yhteensä 15 vuotta, nykyään Venäjän kansalainen.)

Paperittoman perheen asema suhteessa uuteen asuinmaahan voi olla hyvinkin ristiriitainen. Paperittoman mahdollisuus tukea taloudellisesti alkuperäisen kotimaan sukulaisia voi olla myös uuden asuinmaan etu niin poliittisesti, taloudellisesti kuin maiden välisten diplomaattisten suhteiden kannalta. Esimerkiksi Moskovasta lähetetyt rahat, mahdollisesti laittomasti hankitut, saattavat estää mahdollisen uuden siirtolaisaallon tai konfliktin puhkeamisen maiden välillä. Tässä mielessä voidaan ajatella, että epävirallisten toimintamallien syntyminen ei ole ainoastaan voimavara paikalliselle harmaalle taloudelle, vaan samalla myös vaihtoehtoinen sosiaaliturvajärjestelmä (Ivakhnyuk, 2009, 39). Vastaavasti tätä riippuvuussuhdetta pystytään hyödyntämään konfliktitilanteissa, joissa yksittäiset perheet muuttuvat kansainvälisen valtapelin pelinappuloiksi.

Koulutuksen tarve vallan kanavana

Tutkimukseen osallistuneista seitsemällä oli alaikäisiä lapsia paperittomuuden alkaessa, yksi oli itse syntynyt juuri ennen perheen jäämistä paperittomiksi pakolaisiksi. Tutkimukseen osallistuneet kertoivat tarpeesta saada lapsi päiväkotiin. Tarpeet päiväkotipaikan saamiseksi lapsille olivat niin fyysisiä (turvallinen, lapsiystävällinen ympäristö), materiaalisia (lapsen ollessa turvassa vanhemmat pystyivät keskittymään toimeentulon hankkimiseen), sosiaalisia (lapsi oli sosiaalisesti turvallisessa ja jälleen sopivassa ympäristössä) kuin psykologisia (lapsuuden turvaaminen, vanhemmille tilaa käydä läpi perheen kokemia haasteita ilman lapsen läsnäoloa). Kaiken kaikkiaan koulu on Venäjällä maahanmuuttajalapsille usein ensimmäinen ja usein ainoa sosiaalinen instituutio, jonka avulla he voivat sopeutua paikalliseen yhteiskuntaan (Demintseva i dr. 2017, 89).

Tutkimukseen osallistuneista vanhemmista suurimmalla osalla oli korkeakoulututkinto tai kesken jääneet venäjän- tai georgiankieliset korkeakouluopinnot. Kotikielenä mingreleillä on kuitenkin mingreli. Venäjän kielen osaaminen saman tasoisesti paikallisten lasten kanssa ennen koulun alkua oli vanhempien toive, sillä he tiesivät, että koulupaikan saaminen ilman papereita on jo yksinään haastavaa. Minkäänlaisia tukikursseja tai luokkia ei ollut maahanmuuttajille tarjolla. Lapsen koulu sekä hyväksi ihmisiksi koetut rehtorit, opettajat ja koulukaverit tulivat keskusteluissa esille useaan otteeseen eri yhteyksissä. Yksittäisten toimijoiden vaikutusvalta korostui ratkaisevaksi. Kielteisinä mainitut asiat liittyivät ainoastaan sekavaan lainsäädäntöön ja karkotuksen pelkoon koulumatkalla. Tutkimukseen osallistuneista jokaista yhdistää kokemus selviämisestä pahimman yli: he ovat elossa ja heidän lapsensa ovat terveitä, kouluttautuneita ja osa venäläistä yhteiskuntaa.

Tutkimukseen osallistuneet kuvailevat, että ensin päiväkoti- ja koulupaikan saaminen onnistui sopimalla. Sopimisessa auttoi lahjoilla muistaminen sekä muu erityishuomio, joskus suora lahjonta.

Me järjestettiin koko elämä myymällä jotain, saatiin rahaa ja katsottiin, että lapset sai koulutuksen. Alussa opettajille annettiin joku pieni lahja, sitten välillä isompi lahja.

Papereita aletaan muutenkin kysyä enemmän koulun loppuessa, 10. luokalla. Onneksi silloin osalla meistä oli jo paperit. Jos sitä ennen ei ollut papereita, jos vaikka välillä oli väliaikainen oleskelulupa, niin sitä näytti, se riitti. (Kahden lapsen huoltaja.)

Tieto paperittomille suotuisista ja luotettavista kontakteista levisi perheiden kesken. Ensikädessä paperittomat antoivat erityistä huomiota päiväkotien sekä koulujen henkilökunnalle, että he saivat lapsensa kouluun, vaikka heillä ei ollut kaikkia tarvittavia papereita kirjautumista varten. Myöhemmin, Venäjän ja Georgian välisten jännitteiden jälleen kiristyttyä, valmistuminen koulusta oli kansalaisuuskysymys: ainut keino jäädä maahan ja saada koulun päästötodistus oli oleskelun virallistaminen, ja mingreille tämä tarkoitti Venäjän kansalaisuuden ottamista.

Minun vanhempani olivat silloin jotain 24–25-vuotiaita ja minä olin 1–1,5-vuotias. Minulla ei ollut venäläisiä henkilöllisyyspapereita. Minun nimeni luki vanhempieni neuvostoliittolaisessa passissa ja minulla oli syntymätodistus. Minut oli vaikea saada tarhaan. Me emme olleet Venäjän kansalaisia, siksi vanhemmat antoivat lahjuksia. Ei ehkä suoraan ajateltu sitä lahjuksena vaan lahjana, esimerkiksi ostimme tarhalle television. Kiitos sen television minä pääsin tarhaan. Tarhan jälkeen menin kouluun, jossa oli vähän vaikeampaa, minulla oli se syntymätodistus ja nimet niissä vanhoissa toimimattomissa passeissa, mutta oli jo 2000-luku alkamassa. Ihan niin vain ei päästetty, rehtori sai aina vähän ekstrahuomiota kiitollisuudestamme: pieniä lahjoja, juomia, rahaa kirjjekuudessa. Ajan kuluessa sain luvat. Jokainen opettaja, rehtorin lisäksi, ennen kuin sain paperit, sai ekstrahuomiota. Paperit sain 14-vuotiaana kun venäläiset yleensäkin saavat oman passinsa, ennen vuosia 2006-2007, ennen uutta sotaa Georgian ja Venäjän välillä. (Nykyään Venäjän kansalainen, yhteensä 14 vuotta paperittomana.)

Vallan ensimmäinen ulottuvuus näkyy etnografisen haastattelun perusteella toimintana, jossa henkilö on pakotettu ostamaan lapselleen päiväkoti- tai koulupaikan.

Vallan toinen ulottuvuus ilmenee paperittomuuden pitkittyessä ja tilanteen vakiintuessa. Lain, lainvalvonnan ja toimintaohjeiden epämääräisyys tai puuttuminen mahdollistavat epävirallisen toimintamallin vakiintumisen: kouluun pääsemiselle on määrätty jo ennalta tietty rahasumma ja tieto koulusta ja sen hinnasta leviää verkostoja pitkin yhä uusille ja uusille perheille. Tulkinnanvaraisuudesta virallisen ja epävirallisen väliin mahtuvasta harmaasta alueesta ja sen ylläpidosta ovat taloudellisesti hyötynneet useammat yhteiskunnalliset tahot (Reeves 2013, 518). Paperittomuus ei ole ollut tutkimukseen osallistuneille omavalintainen elämänmuoto, vaan epäselvä ja pakon sanelema harmaa alue, jossa toimiminen on tapahtunut yhteistyössä viranomaisten kanssa.

Saimme suhteilla kuulla tarhasta, jonka johtaja suostui meidät ottamaan, jos maksaisimme 2 miljoonaa ruplaa, silloin noin 100 dollaria. Johtaja sanoi, että huono juttu että meillä ei papereita, että heilläkin hankalaa, tarvitsevat tykötärpeita ja voimme auttaa niiden ostamisessa. Miehelläni oli kaksi työtä ja minulla työ sekä anopilla, keräsimme rahaa ja saimme rahat kasaan muutamassa kuukaudessa. Tämän lisäksi toki maksoimme joka kuukausi parisataa ruplaa, kuten kaikki muutkin, kyseessä oli kunnallinen tarha. Tarhaan menivät meidän lapsien jälkeen kaikki meidän sukulaisten lapset kanssa, samalla tavalla. Ja sama toistui koulun suhteen. Meillä oli oma kauppa ja me saatiin sieltä rahaa, ja

menin siihen kouluun, johon lapseni halusin. Menin sinne ja sanoin, että emme ole tältä asuinalueelta eikä papereitakaan ole, mutta maksan. Poikani on viisas, he tekivät hänelle pääsykokeen, hän selviytyi siitä erinomaisesti. Tämän lisäksi annoin kirjekuoressa rahaa, tuttuni kertoi etukäteen paljonko pitää maksaa. Ja niin poikani pääsi hyvään kouluun. Jos hän ei olisi päässyt pääsykokeesta läpi, ei rahakaan toki olisi auttanut. Sinne kouluun meni meidän pojan jälkeen meidän muitakin tuttuja. Lukioon ja yliopistoon mennessään pojallamme oli jo kansalaisuus. (Kaksi alaikäistä lasta yhteensä noin 15 vuotta kestäneen paperittomuuden aikana)

Aineiston perusteella oikeudettomassa asemassa olevat perheet ovat pyrkineet ja usein onnistuneetkin tekemään aktiivisia päätöksiä sekä toimia mm. lastensa koulutuksen järjestämiseksi. Kyseessä on kuitenkin aina ollut annettujen reunaehtojen puitteissa tapahtuva toimijuus. Nämä reunaehdot poikkeavat valtaväestön toimijuuden reunaehdoista, koska ne eivät sisällä mahdollisuutta viralliseen vastarintaan. Tämä toimijuuden rajoite on vallankäytön työkalu ja toimijuuden ehdollistaja kaikille virallisille tahoille, joiden kanssa paperiton henkilö on tekemisissä. Virallisesti oikeudeton asema ei siis päättää henkilön yhteiskunnallista toimijuutta, vaan ohjaa sen uusille raiteille määrittelemällä sille omat toiminnan vaihtoehdot toimijan sekä ehtojen asettajan tiedostettujen päämäärien sekä mahdollisesti tiedostamattomien sivuvaikutuksien saavuttamiseksi.

Poliittisen tilanteen kiristyessä Venäjän ja Georgian välillä 2000-luvun taitteen jälkeen vaikeutui myös koululaisten tilanne. Monta vuotta samalla luokalla opiskellut lapsi olikin yhtäkkiä tilanteessa, jossa hänet ja hänen vanhempansa voitiin pidättää koulumatkalla tai hänen oikeutensa osallistua loppukokeisiin ilman tarvittavia asiakirjoja evättiin. Steven Lukesin vallan kolmas ulottuvuus (1974, 2005), preferensseihin vaikuttaminen, näkyi georgialaisten mustamaalaamisena tiedostusvälineiden avulla: georgialaiset näytettiin järjestäytyneinä rikollisina, paperittomuus oli laitonta ja rikos. Tämä teki opiskeluoikeuksien eväämisistä sekä maastakarkotuksista suoraan koulujen pihoilta perusteltuja. Keskustelujen perusteella välittynyt kuva tilanteesta, jossa rauhan aikana yksityiset tahot sekä harmaa talous hyötyvät taloudellisesti paperittomista. Paperittomat ovat aina kuitenkin reservitilassa, valmiina liikuteltaviksi mikäli sisä- tai ulkopoliittiset valtataistelut sitä tarvitsevat. Valta ja toimijuus ovat siis kytkettyneet toisiinsa monitasoisesti.

En voi kertoa miten vaikeata on elää ilman papereita ihan täysin, koska vanhempani kärsivät siitä enemmän kuin minä. Elin kuitenkin 14-vuotiaaksi asti ilman papereita ja näin tilanteita ympärilläni. Näin miten muut opiskelijat eivät voineet osallistua päättökokeisiin, jos he eivät olleet saaneet siihen mennessä papereita. Heidät ajettiin koulusta pois, vaikka rehtori yritti heitä puolustaa. Mikään koulu ei ottanut heitä vastaan, koska loppukokeisiin he eivät kuitenkaan päässeet. Ei se ollut koulun tai opettajien vika, se oli opetusministeriö ja koko systeemi. Koko homma oli niin rakennettu. Ei papereita, ei tutkintoa. Syntymätodistus ei siinä enää auttanut. Jotkut maksoivat, jotkut lähtivät muualle opiskelemaan loppuun, että edes jonkun koulutodistuksen saisivat. Joillakin oli suhteita, kaikilla ei. Säännöt olivat muuttuneet siinä koulunkäyntimme aikana. (Nykyään Venäjän kansalainen.)

Paperittomuuden pitkittyessä säännöt ja niiden seurauksena käytännöt ehtivät muuttua. Päiväkoti ja koulu pitivät paperittomia aloillaan, ja tiedot heistä säilyivät sekä koululla että

korttelipoliisilla. Nämä tiedot voitiin hyödyntää karkotuksien toteuttamisiin. Paikoillaan asuminen oli siis etu niin paikallisille viranomaisille (vakioksi muodostuneet lahjukset, tilastot alueen paperittomista) kuin paperittomille perheille (mahdollisimman turvallinen lapsuus ja vähemmän viranomaiskontakteja). Samalla jatkuva läsnäolo ja rekistereihin pitkälti aikaväliltä kertyvät tiedot ja todistusaineistot oleskelusta saattoivat kääntyä paperitonta vastaan hyvinkin lyhyellä varoitusaajalla. Tämä aiheutti pitkäaikaista turvattomuuden tunnetta lapsissa sekä vanhemmissa.

Poliisit tietävät missä kukakin asuu ja mitä tekee. 2008, kun oli sota, niin paljon karkotettiin. Lapset [georgialaiset], jotka olivat koulussa täällä, niiltä kiellettiin kouluunmeno, meidänkin lapsilta. Sitä ennen ei niin vaadittu, oli mahdollista kuitenkin jotenkin tehdä töitä torilla tai muuta sellaista, kun Neuvostoliitto oli hajonnut. Mutta sitten tuli uusi sota ja alkoi aktiivisempi maasta karkottaminen. (- -) toisen sodan aikana ei uskallettu viedä lapsia kouluun kun poliisit tiesivät missä georgialaisia lapsia oli ja odottivat koulun lähellä. (Yhden nykyään jo aikuisen lapsen huoltaja, nykyään Venäjän kansalainen.)

Pitkäaikaispaperittomien perheiden kohdalla tilanne on vakiintunut: perheet ovat joutuneet luopumaan entisen elämänsä toimintamalleista ja ottamaan käyttöön uudet, joita toistetaan yhdessä muiden samalta alueelta alun perin paenneiden pitkäaikaispaperittomien perheiden kanssa. Lapsiperheet, jotka haluavat lapsillensa koulutuksen, ovat sidottuina asuinalueensa sekä koulun kautta jatkuvaan viranomaiskontaktiin.

Tällä hetkellä Venäjällä on käytössä vuonna 2014 voimaan astunut opetus- ja tiedeministeriön määräys numero 32 (Prikaz ministerstva obrazovani i nauki Rossijskoj Federatsii ot 22 janvarja 2016 g. N32), jonka mukaan kouluun pääsemiseksi maahanmuuttajalapsen vanhempien on toimitettava asiakirja, josta ilmenee oikeus alueella oleskeluun. Paperittomat pystyvät hankkimaan mm. väärennetyjä lupia mutta pelkäävät koulupaikkaan ilmoittautumista, koska se vaatisi väärennetyjen asiakirjojen tietojen syöttämisen valtion sähköisiin hakujärjestelmiin. Vaikka luvat olisivat oikeita, saattavat he silti pelätä tietojen antamista, koska he eivät tiedä, saavatko väliaikaiset oleskeluluvat jatkoa. (Demintseva i dr. 2017, 89-90.)

Tutkimusaineiston perusteella ehdollinen toimijuus toteutuu valtaapitävien tahojen tekemien päätöksien sekä vaikuttamistyön sallimissa puitteissa. Puitteet rakentuvat epävirallisten verkostojen, lahjonnan, sekä perhesuhteiden varaan. Paperittomilla on vaihtoehtoisia toimintamalleja joissakin asioissa muun muassa omien verkostojen koosta ja laadusta riippuen. Paperittomuus voi olla taloudellisesti myös ajoittain kannattavaa ainakin muihin tarjolla oleviin mahdollisuuksiin verrattuna. Tästä huolimatta valinnanvapaus on rajoitettua, toimijuus on ehdollista ja perustuu yhteistyölle paikallistahojen kanssa.

Lapsiperheiden siteet yhteiskuntaan vallan kanavina

Tutkimusaineiston pohjalta päivähoitopaikan sekä koulutuksen järjestäminen lapselle oli yksi selkeästi havaittavissa olevista, jatkuvista haasteista paperittomien lapsiperheiden arjessa. Tätä kaikkea toimintaa ympäröi tarvittavan toimeentulon hankkiminen ja sitä edellyttävä ulkona liikkuminen. Pakollisten lapsiin liittyvien viranomaiskontaktien kautta perhe linkittyi automaattisesti jatkuvaan tietosuhteeseen, jossa heidän oleskelunsa oli useamman viranomaisen tiedossa ja tämä tieto aina tarvittaessa viranomaisen käytettävissä.

Tutkimukseni osallistujien muutto Moskovaan oli pakotettua ja jääminen Moskovaan on tuntunut lapsiperheille ainoalta mahdollisuudelta pitää huolta perheen turvallisuudesta sekä tulevaisuudesta. Moskovassa oleskelu on ollut mahdollista alun perin poliittisesti sekasortoisen tilanteen vuoksi ja tämän jälkeen ratkaisemattoman yhteiskunnallisen kysymyksen synnyttämien vaihtoehtojen toimintamallien seurauksena. Paperittomia sekä heidän toimiaan on monitoroitu jatkuvasti vähintäänkin mikrotasolla heistä saatavan taloudellisen hyödyn takia. Lapsiperheiden siteet yhteiskuntaan toimivat tiedon sekä vallan kanavina. Mikäli vanhemmat haluavat kouluttaa lapsensa, on heidän löydettävä keino toimia yhteistyössä paikallisten viranomaisten kanssa.

Vanhempien mukaan heidän lapsensa ovat jo moskovalaisia ja muutto takaisin Abhasiaan on kovin kaukainen ajatus. Vanhemmat kokivat myös itse ulkopuolisuutta Georgiassa ja paluu sodissa tuhottuihin koteihin Abhasiaan ilman tietoa alueen poliittisen ilmapiirin kehittymisestä tuntui menetetyltä unelmalta. Ainoastaan isovanhempien tarinoissa muutto takaisin lapsuuden maisemiin aivan viimeisiksi elinvuosiksi oli aktiivisesti läsnä. Keskustelujen perusteella on selvää, että isovanhempien oleskeluoikeudet Venäjän maaperällä ovat myös heikoimmalla pohjalla, heille rajan ylitys tulisi olemaan viimeinen kerta, eikä paluu Venäjälle tämän jälkeen olisi sanktioiden takia enää mahdollista.

Yhteiskunnan epäviralliset toimintamallit ovat yksittäisille tahoille taloudellisesti kannattavia, ja siksi ne löytävät uusia keinoja hyötyä tilanteesta lakimuutoksista ja rekisterijärjestelmien kehittymisestä huolimatta. Tutkimukseni mukaan tämä lisää epätasa-arvoa niin valtaväestön kuin paperittomien keskuudessa luomalla mm. mallin maksavista sekä ei-maksavista asiakkaista. Tutkimusaineiston mukaan paperittomien varoilla on täydennetty koulun henkilökunnan ja muiden virkamiesten palkkoja sekä mahdollistettu päiväkotien sekä koulujen hankintoja. Epäviralliset verkostot ja perhesuhteet ovat ohjanneet oikeudettomassa asemassa elävän henkilön lähipiirit samojen tahojen luo, ja toiminnasta on muodostunut kirjoittamaton käytäntö, jossa sovitut korvaussummat ja maksukäytännöt ovat jo etukäteen asetettuja.

Siirtolaisten kontrolloinnissa ja julkisuuskuvan muokkaamisessa on usein pohjimmiltaan kyse vallan ja varojen tietoisesta jakamisesta (mm. Light, 2016 sekä Schenk, 2013). Vallan kolmas ulottuvuus on ollut valtaväestön preferensseihin vaikuttamista osana kansainvälistä valtapieliä. Paperittomille tämä on käytännössä tarkoittanut sitä, että talouden sekä poliittisen ilmapiirin kiristyessä oikeudettomassa asemassa olevien on ollut vaikeampi saada lapsensa kouluun ilman suurempia lahjuksia tai tilanteen salliessa Venäjän kansalaisuuden hankkimista. Tämä on johtanut ajoittaiseen piiloutumiseen tai pakotettuun rikollisuuteen ylimääräisistä kuluista selviytymiseksi. Erityisen hankalaksi tilanne on osoittautunut lapsiperheille, jotka ovat pyrkineet luomaan jatkuvuutta lastensa arkeen mm. koulutuksen takaamiseksi.

Viitteet:

- 1 Tarkkaa lukumäärää Moskovaan paenneista mingreleistä ei ole saatavilla, koska paenneet mingrelit tulivat Moskovaan eri reittejä ja eri aikoina – ja juuri paperittomina heidän määrästään nykyhetkellä ei ole saatavilla tietoa virallisista tilastoista.

Lähteet

- Agadjanian, Victor, & Yoo, Sam (2018), Migration, legality, and fertility regulation: Abortion and contraception among migrants and natives in Russia – *Demographic Research*, 38, 1277–1302. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2018.38.42>
- Archer, Margaret (2000), *Being human: The problem of agency*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511488733>.
- Case of Georgia v. Russia (I) (Application no. 13255/07) (just satisfaction), ECLI:CE:ECHR:2019:0131JUD001325507, Council of Europe: European Court of Human Rights, 31 January 2019. <https://www.refworld.org/cases,ECHR,5c530a824.html> (Tarkistettu 19.6. 2019).
- Demintseva, Ekaterina; Zelenova, Darja; Kosmidis, Elizaveta & Oparin Dmitri (2017), Adaptation of migrant children in the schools of Moscow and the Moscow region. – *Demographic Review*. 4:4, 80–109. <https://doi.org/10.17323/demreview.v4i4.7529>.
- Emirbayer, Mustafa; Mische, Ann (1998), “What Is Agency?” – *American Journal of Sociology*, vol. 103, no. 4, 1998, pp. 962–1023. <https://doi.org/10.1086/231294>.
- Eteläpelto, Anneli, Heiskanen, Tuula & Collin, Kaija (2011), *Valta ja toimijuus aikuiskasvatuksessa*. Helsinki: Kansanvalistusseura: Aikuiskasvatuksen tutkimusseura.
- Federal State Statistics Service: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/perepis_itogi1612.htmhttp://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/perepis_itogi1612.htm (Tarkistettu 3.7.2019).
- Foucault, Michael (1978), *The History of Sexuality: Vol. 1, An Introduction*. London: Lane.
- Gerrits, Andre W. M. & Bader, Max (2016), Russian patronage over Abkhazia and South Ossetia: implications for conflict resolution. – *East European Politics* 32:3, 297–313. <https://doi.org/10.1080/21599165.2016.1166104>.
- Human Rights Watch (2007), Singled Out, Russia’s Detention and Expulsion of Georgians. 30.9.2007. <https://hrw.org/report/2007/09/30/singled-out/russias-detention-and-expulsion-georgians>. (Tarkistettu 7.8.2019).
- Huttunen, Laura (2010), Tiheä kontekstointi: Haastattelu osana etnografista tutkimusta – *Haastattelun analyysi*. Toim. Matti Hyvärinen, Johanna Ruusuvoori & Pirjo Nikander. Tampere: Vastapaino, 39–63.
- Ivakhnyuk Irina (2009), The Russian Migration Policy and its Impact on Human Development: The Historical Perspective. *United Nations Development Programme, Human Development Report*. Research Paper 2009/14. April 2009. <http://hdr.undp.org/en/content/russian-migration-policy-and-its-impact-human-development>. (Tarkistettu 7.3.2017).
- Jäppinen, M. (2015). *Väkivaltatyön käytännöt, sukupuoli ja toimijuus: Etnografinen tutkimus lähisuhdetikävaltaa kokeneiden naisten auttamistyöstä Venäjällä*. Helsingin yliopisto, Sosiaalitieteiden laitos.
- Khashig, Inal (2002), Abkhaz Rush For Russian Passports. 27.02.2002. <https://iwpr.net/global-voices/abkhaz-rush-russian-passports> (Luettu 3.7.2019).
- Kubal, Agnieszka (2014), Struggles Against Subjection. Implications of Criminalization of Migration for Migrants’ Everyday Lives in Europe. – *Crime Law and Social Change* 62: 91–111. <http://dx.doi.org/10.1007/s10611-014-9527-5>.
- Kubal, Agnieszka. (2019). *Immigration and refugee law in Russia: Socio-legal perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108283656>.
- Könönen, Jukka (2014), *Tilapäinen elämä, joustava työ*. Dissertations in Social Sciences and Business Studies No 93. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunta. <<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-1661-7>>.
- Ledeneva, Alena V. (2006), *How Russia Really Works: The Informal Practices That Shaped Post-Soviet Politics and Business*. Ithaca [N.Y.]: Cornell University Press.
- Light, Matthew (2016), *Fragile migration rights: Freedom of movement in post-Soviet Russia*. Routledge: New York.
- Littlefield, Scott (2009), Citizenship, Identity and Foreign Policy: The Contradictions and Consequences of Russia’s Passport Distribution in the Separatist Regions of Georgia. – *Europe-Asia Studies* Oct2009, 61:8, 1461–1482. <https://doi.org/10.1080/09668130903134848>.
- Lukes, Steven. (1974), *Power: A Radical View*. London: Macmillan Education LTD.
- Lukes, Steven (2005), *Power: A Radical View*, London: Palgrave Macmillan, 2nd Edition.
- Mooney, Erin (1995), Internal displacement and the conflict in Abkhazia: International responses and their protective effect. *International Journal on Group Rights*, 3:3, 197–226.

- Okrest Dmitry (2017), Neither here, nor there: Georgian refugees from Abkhazia. *OpenDemocracy*, 24.8.2017. <https://www.opendemocracy.net/en/odr/never-here-nor-there-georgian-refugees-from-abkhazia/> (Tarkistettu 3.7.2019).
- Prikaz ministerstva obrazovanii i nauki Rossijskoj Federatsii ot 22 janvarja 2016 g. N32 <https://rg.ru/2014/04/11/priem-dok.html>. (Tarkistettu 22.11.2019).
- Regamey Amandine & Le Huérou Anne (2007), Migranti v Rossii, <https://www.fidh.org/IMG/pdf/Migranrusse472-4russe2007.pdf> (Tarkistettu 17.6.2019).
- Reeves, Madeleine (2013), Clean fake: Authenticating documents and persons in migrant Moscow. – *American Ethnologist*, 40: 508–524. <https://doi.org/10.1111/amet.12036>
- Repo, Katja (2009), *Lapsiperheiden arki: Näkökulmina raha, työ ja lastenhoito*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Smith, Roger (2008), *Work and Power*. New York: Palgrave Macmillan.
- Souleimanov, Emil. A.; Abrahamyan, Eduard & Aliyev, Husseyn. (2018), Unrecognized states as a means of coercive diplomacy? Assessing the role of Abkhazia and South Ossetia in Russia's foreign policy in the South Caucasus. – *Journal of Southeast European & Black Sea Studies*, 18:1, 73–86. <https://doi-org.libproxy.helsinki.fi/10.1080/14683857.2017.1390830>.
- Troitskij, Konstantin (2017), 39 priznannyh bežentsev v 2016 godu. Rossijskie antirekordy i potžemu Malta silnee Rossii. *Komitet "Graždanskoe sodejstvie"*. 20.06.2017. <https://refugee.ru/dokladyi/39-priznannyh-bezhentsev-v-2016-godu-rossijskie-antirekordy-i-pochemu-malta-silnee-rossii/> (Tarkistettu 22.11.2019).
- Vartanyan, Olesya (2019), Easing Travel between Georgia and Breakaway Abkhazia. *International Crisis Group. Commentary, Europe & Central Asia*. 5.9.2019 <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/abkhazia-georgia/easing-travel-between-georgia-and-breakaway-abkhazia>. (Tarkistettu 20.11.2019)